

MAYNANING EKOLOGIYASIGA DOIR MATERIALLAR

Zohidova Iroda Biologiya (II – bosqich)

Rezyume: Maqolada Samarqand shahri va Urgut tumani Ettiyli soy sharoitida maynaning ekologiyasiga oid ma'lumotlar keltirilgan. Shahar va tog'li sharoitda maynaning tuxum bosish va polaponlarini tuxumdan ochib chiqish muddatlarida farqlar borligi aniqlangan.

Mayna boshqa chug'urchuqlar oilasiga mansub vakilariga nisbatan murakkab fe'l atvorli qiliqlari, multifunksional tovushi temperamentga egaligi, ekologik plastikligi, sinantropiligini o'ta rivojlanligi, yil fasliga qarab haroratga qarab tunash joylarini mohirona tanlay olish harakatlari insonni e'tiborini o'ziga qaratadi. Biz tomonimizdan maynaning ekologiyasi shahar sharoitida va tog' oldi sharoitida kuzatiladi.

Uya hududini egalash va uya qurilishi. Maynalar kuzning oktyabr, noyabr oylarida va qish oylarida asosan gala – gala bo'lib yashashadi. Ko'payish davri kelganda qushlar juftlarga ajralib, uya qurish uchun qulay bo'lgan joylarni izlashadi. Bu asosan ventilyasion teshiklar, daraxt kovaklari, devor yoriqlari, shiftlarning osti, tarnovlar ular uchun eng sevimli joylar hisoblanadi. Shahar sharoitida deyarli har bir hovlida uya qurshi uchun qulay sharoit mavjuddir. Shuning uchun shahar sharoitida o'rtacha hisobda uyalar o'rtasidagi masofa 50–60 m tashqil qiladi. Lekin ba'zi vaqtlarda bu masofa 2–3 m ga yetadi.

Bizning kuzatishlarimiz bo'yicha esa maynalar asosan 3 – 8 metrgacha bo'lgan balandliklarga uya qurdi. Bundan tashqari maynalar hakka, ko'kqarga, ko'p yillik laylaklarning uyalar ostiga uya qurishigi kuzatilgan. Uya qurishda maynaning ikkala jinsi ham ishritok etadi. Maynalar yangi uya qurishlari ham mumkin lekin har yilgi uyasini bir xafta 10 – kun davomida ta'mirlab olishi kuzatiladi. Uya qurish davrida erkak mayna ko'pincha uya hududini boshqa maylardan qo'riqlab turadi.

1-jadval

Mayna uyalarining o'lchamlari

№	Uya o'lchamlari (mm)				Uyaning yerdan balandligi (m)	Joylashgan joyi
	Tashqi diametri	Ichki diametri	Chuqurligi	Baland -ligi		
1	185	145	55	68	3.5	Eski uyning yorig'ida (Yetti uyli soy)
2	200	159	50	61	4.5	Tut daraxtida (Yetti uyli soy)

3	220	149	59	56	2.5	Gilos daraxtida
4	285	197	62	63	4	Shifer tagida
O'rtacha	222,5	162,5	56,5	62	3,62	

Uya materiali bo'lib asosan xas-xashaklar, jun, pat, ip tolalari qog'oz va polietilen bo'laklari hisoblanadi. Maynalar sun'iy materiallarga juda ishqiboz. Kuzatishlar davomida uyalarning hammasida sellafan, polietilen, qog'oz bo'laklari mavjudligiga guvoh bo'ldik.

Tuxum qo'yish va bosish muddatlari. Uyani qurib bitirgandan so'ng maynalar tuxum qo'yishga kirishadi. Mayna uyasida erta bahordan havorang ovalsimon tuxum qo'yadi. Mayna tuxumlarini aprel oyning o'rtalaridan boshlab qo'ya boshlaydi (20 apreldan 15 maygacha).

2-jadval

Mayna tuxumlarining og'irligi va o'lchami (mm va grammda)

Kattaliklar	Min	Max	M	$\pm m$	σ	C	n
Tuxum o'lchami							
Uzunligi	26,5	35,2	28,4	0,19	1,45	6,42	16
Eni	19,4	21,5	20,3	0,43	0,96	5,62	16
Og'irligi	6,8	8,3	7,5	0,15	0,55	7,33	16

Mayna polaponlarini uchirma qilgandan keyin 2 – chi marta tuxum qo'yadi. Sagitov A.K., Bakayev S.B. hisobi bo'yicha 10 – kunni tashkil etgan [1]. Biz olib borgan kuzatishlar natijasida bu tanaffus 7-8 kunni tashkil qiladi.

Samarqand shahri sharoitida kuzatishlar natijasida shuni aytish mumkinki, maynalar ko'pincha 3 – 6 ta ovalsimon tuxumlar qo'yadi. Kuzatish vaqtida jo'jalar uchirima xoliga kelgan edi. Uyalarda jo'jalar soni 2–4 ta edi. Agar jo'jalarning nobud bo'lishini hisobga olsak, unda tuxumlar soni 4–6 ta bo'ladi.

Yetti uyli soy qishlog'ida esa mayna tuxumlarning soni 3–7 tagacha bo'lishi mumkin. Bizning kuzatishlarimiz davomida 4ta uyada 16 tuxum topildi. Bizning kuzatishimizda mayna tuxumlarning o'lchamlari quyidagicha olindi. Uzunligi 26,5–35,2 eni 19,4–21,5 va massasi esa 6,8–8,3 tashkil etdi.

Maynalar tuxum bosishni xuddi boshqa qushlar kabi 1 ta tuxum qo'ygandan keyin boshlaydi. Kuzatishlarimiz natijasida aytish mumkinki tuxumlarni bosishda ikkala jins vakili ham ishtirok etadi. Erkak mayna ko'proq o'z uyasini himoya qilish, qo'riqlash vazifasini ham bajaradi. Kuzatishlarimiz davomida 2012 yilda maynalar kuzatishga olingan uyalarda 16 – 24 aprel kunlarida tuxum qo'yishdi. Tuxumlar

ertalabki 8 – 10 soatlar oralig'ida qo'yildi. To'liq tuxumlarni qo'ygandan so'ng bizning tomonimizdan tuxum bosish jadalligi kuzatildi. Tuxum bosishda tuxum og'irligi boshlang'ich og'irligidan 1,00–1,35 grammga yengillashadi. Mayna bolalari tuxumdan bir xil vaqtda chiqmaydi. Ularning tuxumdan chiqishdagi oraliq farqi 1,5 – 3 kunni tashkil etadi.

Har xil geografik zonalarda tuxumdan polaponlarining chiqishi turlicha bo'ladi.

a) Samarqand shaxrida 14 – 15 kunni tashkil etadi.

b) Urgut tumani Yetti uyli soy qishlog'ida 15 – 16 kunni tashkil etadi.

Polaponlarini ochib chiqishi va postembrional rivojlanishi. Mayna jo'jalari tuxumdan chiqqan vaqtda tanasi yalang'och, qizg'ish rangda, tanasida faqat embrional patlar bo'ladi. Tumshug'i yumshoq va pushti rangda embrion tishi rombsimon oq rangda. Ko'zlari yumuq harakati sust va eshitish yo'llari ochiladi. To'rtinchi kuni eshitish yo'li, beshinchi kuni esa ko'zlari ochiladi. A. K.Sagitov, S. B. Bakayevning [1] kuzatishicha bir kunlik maynalarning og'irligi 6,0–7,0 g li tashkil etgan [1]. Olib borgan kuzatishlarimizda bir kunlik mayna jo'jalarining massasi 6,85 tashkil etgan bo'lsa, tana uzunligi 50,9mm ekanligi aniqlandi. Jo'jalarning o'sishi 5–7 kunlarda juda jadal bordi 8–9 kunlarda boshlab tanasining og'irligini o'sishi pasayadi. 4 kundan boshlab orqa qanoti dumining patlari chiqa boshlaydi. Mayna polaponlarining massasi birinchi kundan o'rtacha 6,85, 7 kungacha 44,57 ga oshgan, har kuni o'rtacha 5,4 % oshgan. 7 kunlik jo'jalar o'rtacha 44,57, hisobda 27 % oshgan. 11 kunlik o'rtacha 81,79g dan, 19 kunlik 83,32g gacha 33 % oshgan. Bizning kuzatishlarimizda mayna polaponlari uyadan uchib chiqishdan oldin o'rtacha og'irligi 80,44g ga yetdi. Yetti uyli soy qishlog'idagi amaliyot vaqtida kuzatilgan polaponlar 14 – 17 kunlik edi. Ularning tanasi deyarli to'la patlar bilan qoplangan edi. Shu jo'jalar uchib chiqguncha kuzatishlar olib borildi.

Polaponlarini oziqlantirishi. X.S. Salixboyev., Bogdanov A.N. [2]. Qorako'l tumanida uchta maynaning oshqozonidan yovvoyi va madaniy o'simliklar urug'i, hamda hasharotlar borligini ko'rsatib o'tgan. Bizning Samarqand shahrida olib borilgan kuzatuvchilarimiz shuni ko'rsatdiki maynalar 3 – 4 kunlik bolalariga bir kun davomida 105 – 120 marta va 10 kunlik polaponlariga esa bir kunda 195 – 210 marta va 10 kunlik polaponlariga esa bir kunda 195 – 210 marta oziqa olib keltirgan. Yetti uyli soy qishlog'i sharoitida 14 kunlik jo'jalarga 218 marta oziqa keltirgan. Umuman olganda mayna uya davrida polaponlarini hasharotlar bilan boqib, katta foyda keltiradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1.Сагитов А.К., Бакаев С.Б. Экология гнездования массовых видов птиц юго-западного Узбекистана. Ташкент: Фан, 1980. – 136 с.

2.Салихбаев Х.С. Богданов А.Н. «Фауна Узбекской ССР» Т.2. ч.4 Птицы. Ташкент, 1967 с.56 – 59.

Ilmiy rahbar: dots., b.f.n. Jabborov A.R